

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІВ

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION AND THE DEVELOPMENT OF MOTIVATION PROPERTIES OF PERSONALITY IN THE RESEARCH OF MODERN PSYCHOLOGISTS

Глобальні політичні, економічні, соціальні тенденції у світі та в Україні змушують Міністерство освіти та науки України швидко реагувати на ці зміни, щоб пережити кризові явища. Під час пандемії COVID-19 вищі заклади освіти перебудували процес навчання, перейшли на дистанційний формат за допомогою різних інноваційних та інтерактивних технологій. Однак із початком повномасштабної війни перед педагогами та психологами постало важливе завдання знайти психологічні механізми формування та розвитку мотиваційної сфери студентів, за допомогою яких можна позитивно вплинути на поведінку особистості зменшенням дії негативних наслідків, підтримувати навчальну та наукову діяльність. Мета розвідки – вивчення психологічних механізмів формування та розвитку мотиваційних властивостей особистості. У процесі дослідження теми використано теоретичні методи: аналіз, систематизацію, узагальнення. Розглянуто наукові розвідки щодо визначення понять «механізм», «психологічні механізми». З'ясовано, що до складу якісно-змістовних психологічних властивостей цивільно-правового регулювання входять мотиваційні феномени. Серед основних психологічних механізмів розвитку мотиваційної сфери виокремлено: саморегуляцію, саморефлексію, самовизначення, цілепокладання, самоактуалізацію, спілкування та гумор. Визначено основні чинники мотиваційної сфери особистості, зокрема потребу отримати нові знання, професію, диплом. З'ясовано, що на мотиваційні властивості студента впливають не лише професійній розвиток, досягнення, успіх, але й зовнішні обставини, як-от умови навчання, отримання стипендії, взаємини із групою та педагогами. Теоретичне значення отриманих результатів полягає в уточненні даних щодо розвитку мотиваційної сфери серед студентів, поглибленні знань про психологічні механізми в дослідженнях сучасних психологів.

Ключові слова: психологія мотивацій, мотиви навчальної діяльності, мотиваційна сфера, психологічні чинники розвитку мотивації, психологічні технології розвитку особистості.

Global political, economic, and social trends in the world and in Ukraine are forcing the Ministry of Education and Science of Ukraine to respond quickly to these changes in order to survive the crisis. During the COVID-19 pandemic, higher education institutions restructured the learning process and switched to distance learning, using various innovative and interactive technologies. However, with the outbreak of a full-scale war, teachers and psychologists faced an important task of finding psychological mechanisms for the formation and development of students' motivational sphere. With the help of such mechanisms, it is possible to positively influence the behavior of the individual, reducing the impact of negative consequences and supporting educational and scientific activities. The purpose of the study was to investigate the psychological mechanisms of formation and development of motivational properties of the individual. In the process of analyzing the topic, theoretical methods were used: analysis, systematization, generalization. In the course of the study, scientific researches on the definition of the concepts of "mechanism" and "psychological mechanisms" were considered. It is found that the qualitative and substantive psychological properties of civil law regulation include motivational phenomena. Among the main psychological mechanisms of development of the motivational sphere are the following: self-regulation, self-reflection, self-determination, goal-setting, self-actualization, communication and humor. The main factors of the motivational sphere of a personality, in particular the need to acquire new knowledge, profession, and diploma, are determined. It has been found that the motivational properties of a student are influenced not only by professional development, achievements, success, but also by external circumstances, such as study conditions, scholarships, relationships with the group and teachers. The theoretical significance of the results obtained is to clarify the data on the development of the motivational sphere among students, deepen knowledge about psychological mechanisms in the research of modern psychologists.

Key words: psychology of motivation, motives of educational activity, motivational sphere, psychological factors of motivation development, psychological technologies of personality development.

УДК 159.96

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.47.22>

Малазонія С.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри економіки підприємств та менеджменту
Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української інженерно-педагогічної академії

Лукіянчук А.М.

к.психол.н.,
доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти

Скидан Р.О.

старший викладач кафедри військово-гуманітарних дисциплін
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

Постановка проблеми. У сучасних соціально-політичних і економічних умовах, коли ціннісні орієнтири, що зумовлюють розвиток особистості, зазнають динамічних змін, постає питання збереження індивідуальної цілісності й унікальності. Важливою складовою частиною вирішення цього питання є формування та розвиток мотиваційних властивостей. Пандемія COVID-19 і повно-

масштабна війна змінили соціальні та ділові норми поведінки. За таких умов психологічний стан людей нестабільний, зокрема можливі часті прояви стресу, депресії, апатії, що дуже впливає на діяльність та мотивацію. Тому попередньо розроблені психологічні механізми формування та розвитку мотиваційних властивостей особистості в сучасних умовах можуть не діяти.

Важливу роль у формуванні методів і методик із підвищення рівня мотивації відіграє посткласична освіта. У зв'язку зі змінами демократичного суспільства освіта постійно адаптується, шукає нових форм та інновацій. Тому актуальною темою в дослідженнях сучасних психологів є формування та розвиток мотивації особистості під час здійснення навчально-професійної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Нині є багато методологічних підходів і експериментів, які стосуються вивчення психологічних механізмів розвитку та підтримки мотивації. Зокрема, дослідження мотиваційних особливостей у навчальному процесі – це прагнення вчитися, бути в постійному пошуку нового. Актуальними розвідками в цій сфері є праця А. Худайбергана й інших [1], які розкрили поняття мотивації під час навчання. Автори наголосили, що важливим завданням сучасної педагогічної освіти та психології є пробудження в учнів і студентів мотивації до здобуття знань, моральне заохочення та залучення до нових звершень. Також у статті визначено можливість використання сучасних педагогічних технологій, інтерактивних методів і методик. Підтримує останнє твердження й дослідниця С. Наместюк [2], яка у своїй роботі обґрунтувала доцільність використання імерсивних технологій у навчальному процесі. За результатами експерименту авторка дійшла висновку, що такий вид інновацій успішно впливає на навчальну діяльність студентів у вищих закладах освіти. Науковці Б. Сонетра та М. Збігнєв [3] наголошують на важливості посткласичної освіти, щоб уникнути кризової ситуації у країні. Вони виділяють два вектори її розвитку: перший – інституція з певними методами та процесами, а другий – перепідготовка спеціалістів.

Науково обґрунтованим є дослідження І. Шокеля [4], який вивчив причини низької мотивації в навчальній діяльності серед студентів професійно-технічного училища. Учений у своєму експерименті використав опитувальник мотиваційних стратегій, результати якого показали велике значення розвитку саморегульованого навчання. Окрім цього, у дослідженні акцентовано увагу на постійному вдосконаленні педагогічних компетенцій, що забезпечують якісний рівень освіти та підвищують рівень мотивації у студентів. К. Лой й інші [5] за допомогою ціннісно орієнтованого підходу в академічній освіті проаналізували взаємозв'язок між процесом навчання, мотивацією й отриманими результатами під час здійснення когнітивної діяльності. Науковці стверджують, що у процесі навчання, під час якого студенти накопичують знання та досвід, мотивація є основним складником успішного результату.

Наукова новизна нашого дослідження полягає в систематизації актуальних психологічних механізмів формування та розвитку мотиваційних властивостей особистості, що відповідають сучасним умовам розвитку суспільства.

Мета статті – дослідити особливості функціонування психологічних механізмів особистості під час навчання в умовах повномасштабної війни та наслідків пандемії COVID-19.

Під час дослідження потрібно виконати такі завдання: 1) здійснити аналіз наукових підходів щодо визначення поняття «психологічні механізми»; 2) проаналізувати психологічні механізми розвитку мотиваційної сфери студентів; 3) обґрунтувати специфіку мотиваційних чинників навчальної діяльності студентів у дослідженнях сучасних психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах розвитку інформаційного суспільства постійно постають виклики різної складності. За таких обставин формування та розвиток мотиваційних особливостей є невід'ємною складовою частиною життя особистості. Мотивація як психологічне явище є важливим чинником, що зумовлює саморозвиток, протидіє фрустрації, прокрастинації та ригідності. З початком повномасштабної війни спостерігається зниження рівня мотивації у студентів (рис. 1), однак не критичне. Більша частина студентів знаходила мотиваційні чинники до навчання [6].

Щоб не викликати деградаційні тенденції в розвитку особистості, психологи розробляють механізми формування та розвитку мотиваційних властивостей індивіда, з урахуванням норм чинного українського законодавства. На рівні держави діє цивільно-правове регулювання окремих сфер суспільних відносин, яке можна розглядати з погляду його теоретико-правового та психологічного аспектів. У межах правового підходу відбуваються обґрунтування та формалізація базових форм поведінки, які існують у суспільстві. Із психологічного погляду цивільно-правове регулювання базується на досвіді справедливості чи несправедливості типу соціальної регуляції, добровільному визнанні (або несхваленні) індивідом норм права.

Важливою нормою під час розроблення психологічних механізмів є ґендерна рівність. К. Резворович [7] стверджувала, що механізм ґендерної рівності забезпечує «<...> рівні умови та можливості для реалізації рівних прав людини в усіх сферах життєдіяльності без обмежень чи привілеїв за ознакою статі».

К. Резворович [7] систематизувала поняття «механізм» за різними поглядами науковців та класифікувала його за трьома категоріями, як-от: 1) система засобів; 2) система способів; 3) система засобів та способів. Відповідно до цього, за авторським визначенням, «пси-

хологічні механізми» – це система способів, що наявна у психіці людини та відповідає за виникнення та функціонування особистісних властивостей, які, зі свого боку, підвищують або знижують рівень організації життя особистості.

У. Коч і К. Кратслей [8] визначили, що психологічні механізми є процесом та системою дій, до яких часто звертаються під час визначення причинно-наслідкових зв'язків у психологічних науках. Дж. Уолкер і Т. Маккабе [9], які розглядали психологічні механізми захисту під час пандемії COVID-19, підтримують позицію попередніх науковців.

Психологічні механізми розвитку мотиваційної сфери студентів відіграють важливу роль у здійсненні успішної навчальної діяльності. Мотив – це потреба, яка змушує зробити певну дію. А мотивація – це цілеспрямована, усвідомлена або неусвідомлена дія, що залежить від внутрішніх і зовнішніх мотивів. Науковці в дослідженні [10] виокремлюють саморегуляцію як психологічний механізм формування мотиваційної сфери особистості. Учені [10] формулюють поняття саморегуляції як рису особистості, що організовує діяльність і продуктивність для досягнення цілей. Водночас ця риса має причинно-наслідковий зв'язок і може застосовуватися в інших сферах діяльності людини. Відповідно до цього осо-

бистість самостійно керує своїм психоемоційним станом за допомогою слів, бажаних образів і фізичного навантаження. В експерименті [10] було встановлено, що студенти технічного профілю (83%) мають зовнішню саморегуляцію, а студенти гуманітарного напрямку – 79%. Внутрішній саморегуляції приділено менше уваги. У студентів технічного профілю – 21%, гуманітарного – 17%. Звідси постає проблема, що, у зв'язку з нерозумінням внутрішніх процесів, рівень мотиваційних властивостей усе таки знижується.

Дослідники [11] розглянули теорію само-рефлексії та самовизначення як ефективний психологічний інструмент розвитку та підтримки мотивації. Для високого розвитку мотиваційної сфери й активної життєвої позиції важливо володіти трьома психологічними складниками, як-от: автономія (відповідальність за свою поведінку), компетентність і доброзичливість (допомога людям) [11]. Взаємозв'язок цих трьох компонентів забезпечує стабільний психоемоційний стан.

Українські науковці [12] серед психологічних механізмів формування мотиваційних властивостей студентів під час дистанційного навчання за допомогою теоретико-методологічного підходу виокремлюють цілепокладання, самоактуалізацію, спілкування та гумор. На нашу думку, останні два механізми відігра-

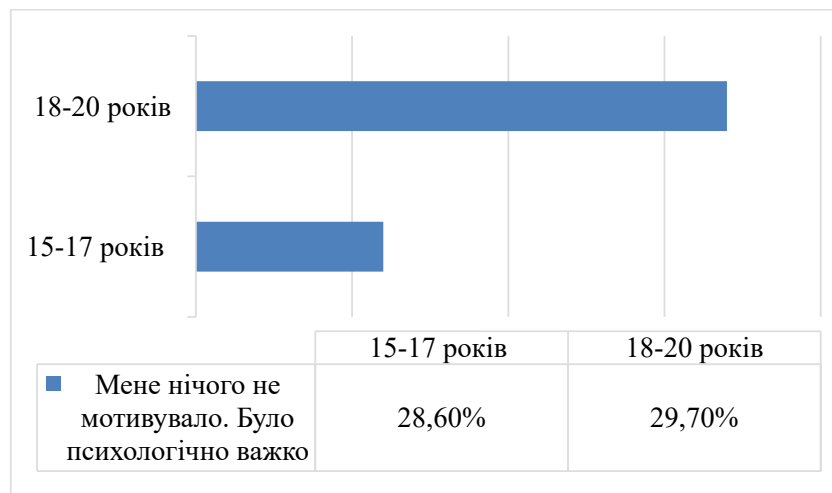

Рис. 1. Рівень мотивації студентів під час воєнного стану

Джерело: розроблено автором на основі результатів [7]

Таблиця 1

Результати показників рівня мотивації студентів

	Загальний рівень мотивації	Прагнення отримати нові знання	Бажання отримати нову професію	Мотив отримати диплом
Високий рівень	33,09%	39,58%	48,51%	62,13%
Середній рівень	57,87%	35,74%	37,87%	22,98%
Низький рівень	8,94 %	24,68 %	13,62 %	14,89%

Джерело: розроблено автором на основі даних [13]

ють основну роль у підвищенні рівня мотивації. Спілкування є важливим механізмом розвитку особистості, завдяки якому встановлюються контакти та відбувається процес передачі повідомлень, і складається із трьох базових компонентів: комунікації (обмін інформацією), інтеракції (обмін діяльністю) та соціальної перцепції (сприйняття одне одного). Через спілкування можна впливати на розвиток мотиваційної сфери партнера.

Гумор є психологічним механізмом формування та розвитку мотиваційних властивостей. Завдяки йому можливе формування декількох поглядів на ситуацію з різних боків водночас, оцінка суперечностей і їх комічного сприйняття. Через гумор можна полегшити переживання складних життєвих ситуацій завдяки змінам у поглядах на реальність.

Соціально-політичні умови суспільства й інформаційні технології визначають тенденції в освіті, що впливають на навчальну мотивацію студентів, яка відмінна від моделей сприйняття інформації, що існували декілька років тому. Онлайн-навчання стає все більш популярним і з'являється більше можливостей для студентів здобути освіту дистанційно. Багато світових і українських університетів пропонують таку можливість студентам. Нині студенти сформували іншу мотивацію, ніж попередні покоління. Відтепер здобуття вищої освіти, нових знань більше не є основною причиною для відвідування університету. Змінилась і мотивація до освіти в майбутніх психологів, студенти навчаються самостійно та прагнуть здобувати знання поза університетом. Дієвим психологічним механізмом у розвитку такої мотивації є самоосвіта. І. Мельник [13] у своєму дослідженні виокремила такі чинники мотиваційної сфери психологів, як: загальна мотивація до навчального процесу, бажання здобути нові знання, прагнення отримати професію чи диплом. Результати дослідження представлено в таблиці 1. Згідно з даними таблиці 1, основні чинники мотивації студентів такі: на першому місці отримання диплому, на другому – мотив здобути професію, а на третьому – набути нові знання. Така тенденція зумовлена ринковими відносинами, що зумовлюють перетворення процесу здобуття вищої освіти не на якісну, а на формальну систему.

До чинників мотивації особистості варто віднести мотиви досягнення, успіху, можливості професійного зростання (1 група). А також умови навчання, рівень стипендії, відносини з одногрупниками та викладачами (2 група). У дослідженні [13] з'ясовано, що рівень мотивації (група 1) серед студентів першого курсу вище (80%), ніж у студентів другого (50%). А чинники другої групи для студентів першого курсу становлять всього 20%, проте на другому курсі цей показник виріс до 50%.

Науковці А. Квятковська й інші [6] серед основних чинників для студентів віком 15–17 та 18–20 років, що вплинули на рівень мотивації під час воєнного стану, виокремили: 1) можливість стати спеціалістом у майбутньому (11,4 та 45,9% відповідно); 2) контроль з боку викладачів чи батьків (28,6 і 8,1%); контроль з боку адміністрації (25,7 і 10,8%); наявність/відсутність стипендії (40 і 18,9%); відповідальне ставлення до навчання (5,7 і 10,8%); перебування в бомбосховищах, окупації чи інших країнах не мотивувало навчатись (17,1 та 10,8%); сконцентрованість на навчанні відволікала від війни (28,6 і 40,5%).

Отримані результати показують, що на рівень мотивації студентів віком 15–17 років впливає наявність чи відсутність стипендії. А для студентів віком 18–20 років вирішальним чинником для підвищення мотивації є можливість отримання майбутньої професії. Однак в умовах повномасштабної війни спостерігається зменшення концентрації на навчальному процесі в обох вікових групах.

У рамках дослідження [14] для формування мотивації під час навчальної діяльності було проведено експеримент. Студенти-психологи акцентували на важливості таких чинників, як: методика викладання предмета (27%); імідж викладача та його ставлення до студентів (26%); отримання нових знань/зацікавленість до предмета (24%); використання інтерактивних/мультимедійних технологій у навчанні (19%); навчання дистанційно (13%). За результатами дослідження [14] можемо говорити про значну роль педагога у формуванні мотивації. Викликати зацікавленість предметом у студентів можна за допомогою авторської методики, підходу, використання різних інноваційних технологій. Отже, у навчальній діяльності, окрім внутрішніх чинників мотивації, також велике значення мають зовнішні.

Висновки дослідження та перспективи подальших пошуків у цьому напрямі. Повномасштабна війна та наслідки пандемії COVID-19 вплинули на освітній процес і перевели його в дистанційний режим. Однак, незважаючи на це, система освіти адаптувалась відповідно до соціально-політичних умов і ефективно функціонує. Рівень мотивації серед студентів до процесу навчальної діяльності в зазначених умовах знизився, що зумовлено низькою концентрацією та перенасиченням інформаційного поля новинами про війну.

У кризових ситуаціях психічний стан студентів найбільш уразливий. У цьому дослідженні проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «психічні механізми». Саме використання психологічних механізмів зумовлює стабілізацію психоемоційного стану особистості та розвиває мотиваційні властивості. У дослідженні наведено дієві психологічні тех-

нології, які використовують психологи у своїх дослідженнях.

Обґрунтовано специфіку мотиваційних чинників навчальної діяльності студентів у розвідках сучасних психологів. Мотиви навчальної діяльності різні, однак система освіти повинна зберігати якісний підхід до навчання. Викладачі мають підвищувати рівень кваліфікації, опанувати нові технології, тоді, можливо, формальний підхід студента перетвориться на якісний.

Перспективами подальшого розвитку теми є розроблення універсальної комплексної методики нейтралізації негативних наслідків і підвищення рівня мотивації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The phenomenon of "motivation" in the learning process and its features (education in the context of COVID-19) / A. Khudayberganov et al. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*. 2020. Vol. 7. № 02. P. 2977–2987.
2. Namestiuk S. On the issue of teaching psychological and pedagogical disciplines at universities using immersive technologies. *Futurity Education*. 2022. Vol. 2. № 2. P. 33–42. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.27.
3. Sanetra B., Małodobry Z. Toward a postclassical paradigm for the education of the future. *Futurity Education*. 2022. Vol. 2. № 1. P. 13–19. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.20.
4. Szókö I. Learning motivation and quality of the educational process. *Mobility for smart cities and regional development – challenges for higher education* : Proceedings of the 24th international conference on interactive collaborative learning (ICL2021), Germany, September 22–24, 2021 / Ed. by M.E. Auer et al. Germany, 2022. Vol. 2. P. 199–209.
5. How students' motivation and learning experience affect their service-learning outcomes : A structural equation modeling analysis / K.W.K. Lo. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Sections Educational Psychology. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.825902.
6. Особливості навчальної мотивації студентів передвищих фахових та вищих навчальних закладів в умовах сучасних військових конфліктів / А. Квятковська та ін. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 49. Т. 1. С. 177–182. DOI: 10.32843/2663-6085/2022/49.1.36.
7. Резворович К. Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 125–130. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-2-125-130.
8. Koch U., Cratsley K. Psychological mechanisms. *Encyclopedia of personality and individual differences* / Ed. by V. Zeigler-Hill, T.K. Shackelford. Germany : Springer, 2020. P. 4145–4154.
9. Walkera G., McCabe T. Psychological defence mechanisms during the COVID-19 pandemic : A case series. *European Journal of Psychiatry*. 2021. Vol. 35. № 1. P. 41–45.
10. Features of psychological mechanisms of selfregulation among students of different professional orientation / A. Kukulyar et al. *E3S Web of Conferences*. 2020. Vol. 210. Article number 19002. DOI: 10.1051/e3sconf/202021019002.
11. The role of self-reflection on self-determined physical activity motivation and behavior / B. Sant et al. *Professional doctorate in sport and exercise psychology*. DOI: 10.13140/RG.2.2.34233.19047.
12. Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі : монографія / М.Л. Смільсон та ін. ; за ред. М.Л. Смільсон. Київ ; Львів : видавець Вікторія Кундельська, 2021. 180 с.
13. Мельник І. Особливості мотиваційної сфери сучасної молоді. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 53 с.
14. Психологічна діагностика мотивації особистості до навчання в умовах інформаційного суспільства : монографія / Н. Пророк та ін.; за ред. Н. Пророк. Київ : ВД «Слово», 2020. 131 с.